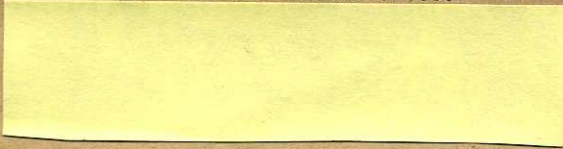

ԲԱՐԳԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԿԱԼՈՒԱԾՆԵՐՆ

ՈՒ

ՆՐԱՆՑ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ԾՐԱԳԻՐԸ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ԷԼԵՔՏՐԱՆՈՐԺ ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

1908

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻԻ

Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ

ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԾԽԱՐՀԱԿԱՆ

ԹԵՄԱԿԱՆ ՅԱՐԳԵԼԻ ՊԱՏԳԱՄԱԻՈՐՆԵՐԻՆ

ՆՈՒԷՐ

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆԻ ՓՈՒՍԱՐԷՆ.

Յառաջաբանի փոխարէն այստեղ առաջ ենք քերում այն՝ ինչ որ խօսել ենք Թիֆլիսում 1907 թ., Հոկտեմբերի 6-ին Ս. Էջմիածնի կալուածների բարեկարգութեան համար զուգարուած ժողովի քացման ժամանակ:

«Ժողովը քացուած համարելով նախ իմ խորին շնորհակալութիւնս եմ՝ յայտնում յարգելի ժողովականներիդ՝ որ յանձն էք առել զուգարուել այստեղ խորհրդակցելու թէ ի՞նչ միջոցներով հնարաւոր է կանոնաւորել Ս. Էջմիածնի կալուածների շահագործման խնդիրը: Թէ Էջմիածնում եւ թէ ժողովրդի զանազան շրջաններում այս խնդիրը վաղուց է ծագել, բայց դժբախտաբար մինչեւ այժմ՝ իւր ցանկալի լուծումս չէ ստացել եւ տակաւին մնում է առկախ Ս. Էջմիածինը սկզբից մինչեւ այժմ՝ եղել է մի կենդրոն, որ յարատեւել եւ գործել է ոչ թէ իւր ներսն ապրող անհատների համար, այլ այն ժողովրդի, որի հետ ապրել է եւ որի ուրախութեան ու տխրութեան միշտ մասնակից է եղել: Մի կողմը թողնենք, թէ որչափով է օգտակար եղել, որքան թերի է կատարել իւր պարտականութիւնները դէպի հայ ժողովուրդը՝ այդ խնդրի լուծումը մեզ հետոն կը տանէր, բայց փաստն այն է՝ որ Էջմիածինն իւր պատմական դերը կատարել է դէպի հայ ժողովուրդն եւ դեռ եւս ունի կատարելու կարելորդ

դեր, քանի որ արտաքին զանազան աննպաստ հան-
գամանքներ գոյութիւն ունեն մեր ժողովրդի ինքնուրոյն
կեանքի զարգացման նկատմամբ:

Ներկայումս որքան որ առաջ գնայ մեր ժողովրդի
ինքնուրոյն գործունէութիւնը, որքան որ սալակենդո-
նացումս լինի մեր թեմերում՝ դպրոցների եւ կալուա-
ծական խնդիրների նկատմամբ, այնուամենայնիւ հար-
կւոր է մի վարչութիւն, մի կենդրոն, որն իր ձեռքն
առնի մեր բոլոր դպրոցական եւ կալուածական խըն-
դիրները, կարգ ու կանոնի տակ ձգի, հրահանգներ
տայ, ընդհանուր հոգացողութիւն անի, որպէսզի թէ
մեր դպրոցների կառավարութիւնն եւ թէ կալուածների
շահագործման խնդիրը կանոնաւոր ճանապարհով ընթա-
նայ, որպէսզի միատեսակութիւն պահպանուի բոլոր
վարչութիւնների գործառնութեանց մէջ, եւ ոչ թէ
անցեալ տարուայ պէս իւրաքանչիւր դպրոց, իւրաքան-
չիւր վարչութիւն իւր ցանկացած կանոններով առաջ-
նորդուի եւ պատճառ դառնայ խռովութիւնների՝ խան-
գարելով դպրոցի խաղաղ կեանքը, իսկ մեր կալուած-
ներն էլ սպիկար կառավարիչների ձեռքով ոչնչանան
եւ կորստեան մատնուեն տասնեակ հազարներ: Իսկ
այդ կենդրոնական վարչութիւնը պէտք է լինի Էջմիա-
ծինը, որովհետեւ գոնէ առ այժմ՝ այլ կերպ էլ չէ կարող
լինել, քանի որ մեր բոլոր դպրոցների եւ վանական
կալուածների կառավարութեան նկատմամբ պետութիւնը
de jure ճանաչում է իրրեւ սեպհականատէր եւ իրաւա-
տէր միայն Էջմիածինը:

Ուրեմն եթէ այդպէս է՝ քարոյական պարտակա-
նութիւն կայ հայ ժողովրդի ձեռնհաս եւ քանիմաց
մասի վրայ, որ աջակէց լինի այդ հաստատութեան —
Էջմիածնին, որպէսզի վերջինս անթերի կերպով կա-

րողանայ իւր վրայ դրուած ծանր պարտականութիւնները կատարել յօգուտ դժբախտ հայ ժողովրդի: Ինչպէս Չեզ յայտնի է, Էջմիածնում եղած ոյժերն անբաւարար են կանոնաւոր կերպով առաջ տանելու դպրոցական եւ կալուածական շուրջ ու կարեւոր գործերը, խիստ անհրաժեշտ է այդ հաստատութիւնը զօրեղացնել վերոյիշեալ խնդիրների մէջ հմտութիւն եւ փորձառութիւն ունեցող կարեւոր գործիչների միջոցով, որոնք ձեռք ձեռքի տուած հոգեւոր իշխանութեան հետ կարող կրկինն մեր կեանքի եւ հաստատութիւնների համարեա անկեալ վիճակը բարելաւել եւ ցանկալի չափով իրենց բարձրութեան վրայ դնել:

Խօսքս այժմ՝ Էջմիածնի կալուածների բարեկարգութեան մասին լինելով դառնանք այս կարեւոր խնդրի շուրջը:

Դարերի ընթացքում Էջմիածինը ձեռք է բերել այժմուայ իւր ունեցած կալուածները թէ իւր սեպհական միջոցներով եւ թէ մեծ մասամբ նուիրաբերութեամբ: Հասկանալի է, որ կալուածք նուիրաբերողի նպատակը չէ եղել, որ իւր նուիրած կալուածքի արդիւնքով պահպանուի Էջմիածնի միաբանութիւնը, այլ որպէսզի մեր հոգեւոր վարչական Կենդրոնի միջոցով պահպանուի դպրոցներ, եւ զանազան աստուածահաճոյ հաստատութիւններ, ուրիշ խօսքով ազգային հոգևով լցուած հայն իւր նուիրաբերութեամբ կամեցել է այդ Կենդրոնի—Էջմիածնի միջոցով զարկ տալ հայի կուլտուրական կեանքին: Դժբախտաբար պէտք է ասել որ Էջմիածինն այդ նկատմամբ քաւարար չափով չէ կատարել իւր դերն ու արդար սցրել այդ կալուածները նուիրաբերողների յոյսերը, հազիւ պահպանել է մի ձեմարան, որը միայն 33 տարուայ կեանք ունի,

և որի ծախսերի աչքի ընկնող մասը հոգացումէ Տ. Տ. Գէորգ Դ-րոյ երջանկայիշատակ Կաթողիկոսի հոգացողութեամբ յատկապէս Ճեմարանի պահպանութեան համար թողած արժէքաւոր թղթերի տոկոսներով: Մինչդեռ ասելի պիտի անէր Էջմիածինն և բաց անէր զանազան վայրերում միջնակարգ դպրոցներ, հիւանդանոցներ, ապաստարաններ, որբանոցներ, աղքատանոցներ և այլ հաստատութիւններ: Այդ բոլոր ցանկալի ձեռնարկութիւնները չէ կոչել Էջմիածնի կողմից, որովհետև ձեռնհաս չէ կոչել օգտակար ճանապարհով շահագործել մեր ունեցած կալուածներն ու նրանց արդիւնքով իրագործել այդ ամենը:

Սակայն որչափ որ Էջմիածինն է թերացել կատարել իւր պարտականութիւնները, այնչափ էլ թերացել են ժողովրդի ձեռնհաս մարդիկ, որոնք հեռու մնալով այդ հաստատութիւնից, շատ քիչ են հետաքրքրուել նրա ներքին գործերով աջակից չին եղել որ հնարաւոր լինի իրենց խորհուրդներով և անձնական միջամտութեամբ բարւոքել մեր կալուածների շահագործման խնդիրը, որպէսզի ցանկալի արդիւնքը ստանալով կրկնապատկեն և եռապատկեն մեր դպրոցների թիւը, հիմնեն վերոյիշածս կարեւոր հաստատութիւնները:

Ժողովրդի մասնակցութիւնը Էջմիածնի գործերում համարեա թէ չէ երևում, հեռու է մնացել ժողովուրդը Էջմիածնից և միայն անհատները բաւականացել են հնուից երբեմն երբեմն քննադատել: Ժողովուրդի մասնակցութիւնն Էջմիածնի գործերում կարծես միայն երևումէ Կաթողիկոսի բնօրոյթեան և քաղման ժամանակ: Երբ Կաթողիկոս պէտք է ընտրել ժողովրդից ընտրուած պատգամաւորներն ամեն

կողմերից հաւաքուած են Էջմիածին, ընտրուած են Կաթողիկոս ու հեռանում, մէկ էլ ստանում թէ նրա պէտք է Կաթողիկոսը վախճանուի, որ հաւաքունն եւ թաղին: Բայց երբէք հայ ժողովուրդը իւր ներկայացուցիչ պատգամաւորների միջոցով չէ ուզում հետաքրքրուել ու իմանալ, զոնէ առնուազն իւրաքանչիւր 3 տարուց յետոյ, թէ արդեօք իրենց ընտրած կաթողիկոսն իւր հոգեւոր վարիչների հետ միասին ի՞նչ է անում ու Էջմիածնում, քանո՞ւմէ եղածը, պահում է միայն ստացածը, թէ աւելի ծաղկեցնումէ, կամ թէ արդեօք ի՞նչպէս է անօրինում Կաթողիկոսի ինսամբին թողնուած դպրոցական կամ կառուածական խնդիրները, թէ արդեօք Էջմիածին մտած դրամները կանոնաւոր կերպով գործադրում են բուն իրենց նպատակին, թէ մէջ տեղ հարստանում են մասնաւոր անհատների գրպանները, թէ արդեօք դրան կամ ներսի հոգեւոր վարիչներից նրա բարեխղճութար եւ մտքուր կերպով է կատարում իւր պարտականութիւնները իրեն հաւատացած պաշտօնի մէջ եւ այլն եւ այլն: Չէ՞ որ Կաթողիկոսից սկսած մինչեւ եկեղեցու յետին ծառայողը համարումէ ոպատար էկեղեցու — այսինքն ժողովրդի: Բոլորս էլ կոչուած ենք ժողովրդին ծառայելու, ժողովրդի բարիքների համար գործելու, ուրեմն ինչու՞ նոյն ժողովրդից կարգուած չլինեն որոշ մարդիկ, որոնք իրենց ունեցած իրաւունքի համաձայն հաշիւ տեսնելն իրենց կենտրոն Էջմիածնի հետ: Եթէ այդպէս լինէր՝ Խրիմեան Կաթողիկոսի օրօք ստացուած տասնեակ եւ աւելի հազարների արդիւնքը Էջմիածնում կ'երեւար այժմ: Ահա այն ժամանակ հասկանալի կըլինէր, որ մեր եկեղեցին ժողովրդական եկեղեցի է, որ յիշաւի, Էջմիա-

ծինն եւ ժողովուրդը ձեռք ձեռքի տուած առաջ են տանում իրենց գործերը: Բայց դժբախտաբար այդպէս չէ եղել, հոգեւոր իշխանութիւնը գործել է անկախ, իսկ ժողովուրդն էլ մնացել է անտարբեր, խօսքս հարկաւ անհատներէ մասին չէ:

Ասում եմ որ հոգեւոր իշխանութիւնն անկախ է գործել, որովհետեւ հնարաւորութիւն ունենալով իւր անհրաժեշտ ծախքերը հոգալ նրա՞ծ եկամուտներով լո՞ւն է ու աւելին չէ արել իսկ այդ եկամուտները եղել են ոչ թէ հարիւրաւոր դեսեպոնի տարածութիւն ունեցող կալուածներից, այլ մեծ մասամբ նուիրաւորամներից, արժէքաւոր տոմներից ստացուած տոկոսներից, վիճակային արդիւնքների մնացորդներից, ուխտատեղիներից, պտղի եւ հոգեբաժին արդիւնքներից (տեսնել արդիւնքների տեսակաւորութիւնն ու քանակը գրքիս մէջ գետեղուած չորս տարուայ հաշիւներից), քայց այժմ այս արդիւնքների մեծագոյն մասը ոչ միայն նուազել, այլ եւ կտրուել է դրսից, հետեւապէս գզալի պիտի լինէր էջմիածնի համար այս ամենը եւ անշուշտ պէտք է լուրջ կերպով ուշ սղրութիւն դարձնէր իւր արժէքաւոր կալուածների վրայ, որպէսզի նրանց շահագործման խնդիրը կանոնաւորելով, կարողանայ հոգալ իւր անհրաժեշտ ծախքերը, չնայած որ վերջերս աւելի կրճատել է այդ ծախքերը: Ահա այդ պատճառով ս. Սինսողը վեհափառ Կաթողիկոսի բարեհաճ համաձայնութեամբ նշանակել է սոյն ժողովը, որ Ձեր միջոցով, իբրեւ մասնագէտ եւ ձեռնհաս անձնաւորութիւնների, հնարաւոր լինի լուծել մեր քաղաքի կալուածների կանոնաւոր եւ արդիւնաւէտ շահագործման խնդիրը: Մայր Աթոռը լիակատար յոյսերով դիմում է Ձեզ, իբրեւ ժողովրդի ձեռնհաս եւ

գիտակից անդամների, որ Չեր օգտակար խորհուրդներով ու գործառնութեամբ իրագործուի մեր արժէքաւոր կալուածների շահագործման խնդիրը, որպէսզի հնարաւոր լինի ոչ միայն հոգալ Էջմիածնի անհրաժեշտ ծախքերը կամ ապահովել Ճեմարանի նիւթական դրութիւնը, այլ եւ մեր բոլոր Թեմական դպրանոցները, որոնց նիւթական վիճակը նոյնպէս աննախանձելի է:

Այժմ պարտք համարելով համառօտակի զեկուցանել Չեզ—յարգելի Ժողովականներիդ—մեր կալուածներից ստացած եկամուտների մասին, առաջուց ներողութիւն եմ խնդրում, որ ինքս չեմ կարող մանրամասն եւ լիակատար տեղեկութիւններ հաղորդել Չեզ որովհետեւ կալուածական բոլոր գործերը, մուտքի եւ ելքի հաշիւները, ապառիկները պահուում են ս. Էջմիածնի Սինօղում, Կոնսիստորիաներում որտեղ դժբախտաբար պահոււմն միանգամայն անկանոն, առանց կանոնաւոր մատեանների ու հաշիւների, որոնց պատճառներն այստեղ քննելով մեզ մեր էական նպատակից հեռու կըտանէր:

Մեր կալուածների շահագործութեան առթիւ պարզած լինելով մեր միտքը, բերելով Թիֆլիսի Ժողովում մեր խօսածը, հարկ ենք համարում այդ բոլորից յետոյ աւելացնել որ մենք յանձն առանք մեր սուղ միջոցներով հրատարակել գրքոյկս,*) որ միջոց տանք

*) Այս հրատարակութեան ծախքը պարտաւոր էր էջմիածինն ինքն անել և մենք կըզեկուցէինք այդ դէպքում նաև մեր կալուածների մասին մասնագէտների ձեռքով կազմած գնահատելի Տեղեկագիրներ, բայց ծախքի պատճառով չկարողացանք այդ անել, թողնելով այլ անգամ բոլոր նիւթերը միասին հրատարակել:

այն Հոկտեմբեր ամսի 30-ին Կաթողիկոսական ընտրութեան առթիւ ս. Էջմիածին գումարուած ժողովրդի հոգևարական եւ աշխարհական պատգամաւորներին եւ սոճատարակ այդ խնդրով հետաքրքրուող անձանց ծանօթանալ Մ. Աթոռի կառուածներին եւ նրանց բարեկարգութեան առթիւ կազմուած երկու (Տնտեսագիտական եւ Իրաւական—Վարչական) կարելոր ծրագիրներին ու նրանց շուրջը արծարծուած սկզբունքային խնդիրներին, յոյս ունենալով որ յարգելի պատգամաւորները քացի միայն Կաթողիկոս ընտրելուց՝ մի քանի ժամ կ'նստին կառուածների բարեկարգութեան խնդրին եւ կրնալստեն ս. Էջմիածին եւ սոճատարակ մեր բոլոր վանքական եւ եկեղեցական կառուածների բարեկարգ շահագործութեան համար Թիֆլիսի Տնտեսագիտական եւ Իրաւական Վարչական Սեկցիաների կազմած երկու կարելոր ծրագիրն իրագործելու։*)

Որպէսզի ընծ երցողներին միջոց տանք մանրամասն ծանօթանալու Մ. Աթոռի սգարակի տնտեսութեան կցում՝ ննք զբոյլիս վերջում գիւղամտեսս սլ. Կ. Մելիք Շահնազարեանցի կազմած տեղեկագիրը։

ԲԱՐԳԷՆ ՎԱՐՒԱՊԵՏ ԵՂԱՅԵԼԵԱՆ

14-ն Հոկտեմբերի 1908 թ.

ս. Էջմիածին

*) «Մշակ» Թերթի 1908 թուի, 8, 12, 13, 14, 16 և 17 համարներում հրատարակեցինք միայն երկու Սեկցիաների կազմած ծրագիրը։

Ս. ՍԻՆՕՂԻ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԻՆՔՆԱ-

Հրաման ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԻՆՔՆԱ-
ԿԱԼԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՌՈՒՍԱՅ Ի ԼՈՒՍԱԼՈՐՀԱԿԱՆ ՀԱՅՈՅ ՍԻՆՕՂԷ
Սրբոյ էջմիածնի անդամոյ Սինօղիս Տ. Բարդէն վարդա-
պետի.

Ըստ հրամանի ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ
ի Սինօղիս լուան զեկուցումն յաղագս շահագործելոյ զկա-
լուածս Մ. Աթոռոյս և վանօրէից: ՀՐԱՄԱՅՆՅԻՆ՝ պատուիրել
ամենայն Առաջնորդաց թեմից Հայոց, նախ՝ առաքել ի 5 յա-
ռաջիկայ հոկտեմբերի զմին յանդամոց հոգաբարձութեան
թեմական դպրանոցի ի քաղաքն Տփլիսի վասն խորհրդակցու-
թեան զկանոնաւորութենէ կալուածոց, և քանզի ի թեմին
Շամախոյ չիք թեմական դպրանոց, ուստի հարկ է առաքել
զմին յանդամոց հոգաբարձութեան ծխական դպրոցաց Հայոց
Բագու քաղաքի: Երկրորդ՝ հրաւիրել ի յիշեալ խորհրդակցու-
թիւնն զկառավարիչս կալուածոց այնց թեմից, յորս գոն
կառավարիչք, հրահանգելով նոցա բերել ընդ ինքեանս զկազ-
մեալ մանրամասն վաստացի տեղեկութիւնս, թէ զարդի
վիճակաց և թէ զեղանակէ ապագայ շահագործման կալուա-
ծոց: Երրորդ՝ առաջագրել յիշեալ կառավարչաց այժմէն իսկ
կազմել և բերել ի կազմելի ժողովն ի տես և ի խորհրդակցու-
թիւն նորին զմօտաւոր տակսացիա—գքանակէ. զորակէ ծառոց
անտառաց, նոյնպէս և զտեսակէ հանքաց: Չորրորդ՝ ի ձեռն
Առաջնորդի թեմին Հայոց Վրաստանի առաջագրել կառավարչի
կալուածոց Մարցայ կազմել նաև զմօտաւոր տակսացիա—
գքանակէ և զորակէ կալուածոյն Հաղարծնի վանուց և մա-
տուցանել ժողովոյն: Հինգերորդ՝ ի ձեռն Կոնստանտնուպոլիս
Երևանայ յանձն առնել կառավարչի կալուածոց Մատուրեանի,

որ յԱրդաքեանդ գեղջ, առանձինն վարձատրութեամբ կազմել զմօտաւոր տակսացիա—զքանակէ և զորակէ անտառին Բջնի գեղջ Մ. Աթոռոյ և առաջի առնել ժողովոյն: Վեցերորդ՝ կարգել ներկայացուցիչ ի կողմանէ Մ. Աթոռոյ զանգամ Սինօզիս զՏ. Բարգէն վարդապետն Աղաւելեան, զի նախագահելով ժողովոյ՝ հրաւիրեցէ ի ժողովն ըսց ի վերոյիշեալ ներկայացուցչաց նաև զյետագայ մասնագէտ անձինս զպարօնայս՝ Պօղոս Ստեփանեան Ղամբարեան, Կոստանդին Միքայէլեան Ալիսանեանց, Սիմէօն Զաւարեան, Աղէքսանդր Քալանթար, Միհրան Անանեան, Աւետիք Սահակեան, Աղէքսանդր Մելիք Աղարեան, Գրիգոր Աղարաբեան, Նիկողայոս Անդրէասեան Քալանթարեանց, Սամսօն Յարութիւնեան, Յովհաննէս Սպենդիարեան և Արշակ Թաղէոսեան: Եօթներորդ՝ զծախս ճանապարհի և այլոց ներկայացուցչաց հոգաբարձութեան Թեմական Դպրանոցաց պարտին առնել ի հաշիւ գրամոց գանձարանի հոգաբարձութեանց, իսկ զնոյնպիսի ծախս կառավարչաց պարտին առնել Թեմակալք ի հաշիւ կալուածական արդեանց: Եւ ութերորդ՝ յանձն առնել անդամոյ Սինօզիս Տ. Բարգէն վարդապետի զարձանագրութիւնս ժողովոյն վաւերացումամբ ստորագրութեամբք անդամոց նորին առանձինն յայտարարութեամբ իւրով առաջի առնել ի վախճանական տնօրէնութիւն Սինօզիս, պատուիրելով գանձապահի Սինօզիս տալ զծախս ճանապարհի և անդեան Տ. Բարգէն վարդապետի վասն երթևեկութեան ի Տփլիսիս ըստ վերջին օրագրական կարգադրութեան Սինօզիս: Անկախ զայսմանէ պատուիրել զորժավարի հաշուարարական մասին Սինօզիս քաղել ի գործոց սորին տեղեկութիւնս զմտից և զծախսոց յընթացս 1898—1903 ամաց, զորս և յանձնել Տ. Բարգէն վարդապետի: Նոյնպէս պատուիրել զիւղատնտեսի ազարակի Մ. Աթոռոյ կազմել զտեղեկագիր զկալուածոց, որք ընդ հսկողութեամբ նորին, և մատուցանել Սինօզիս: Ի 7 Սեպտեմբ. 1907 ամի ի Ս. էջմիածին:

Անգամ Սինօզի ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Կ. Պ. Ստեփանյանի Բ. ՂԱՐԻՅԵԱՆ
Գործավարի Կ. ՏԵՐ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑ

№ 1872.

ՄԵՐ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ Ս. ՍԻՆՕԴԻՆ.

Ս. Սինօզն ի նկատի առնելով Ս. Էջմիածնի և առհասարակ բոլոր վանքապատկան կալուածների անբարեկարգ վիճակը՝ և որ գլխաւորն է նրանց շահագործման անկանոնութիւնը՝ իւր 3 Սեպտեմբերի 1907 թ. օրագրական վճռով բարեհաճ համաձայնութեամբ ի Տէր հանգուցեալ Վեհափառ կաթողիկոսի՝ նշանակեց Թիֆլիսում ժողով Հոկտեմբերի 5-ին, որպէսզի հնարաւոր լինի այդ ժողովի օգնութեամբ ունենալ մի նպատակայարմար ծրագիր բարւոյնելու և կանոնաւոր կերպով շահագործելու մեր բոլոր կալուածները, կարգելով ինձ ներկայացուցիչ Մայր Աթոռի կողմից և նախագահ այդ ժողովներին:

Համաձայն Սինօզի 7 Սեպտեմբերի 1907 ամի թիւ 1872 հրամանի հետեւեալ ամսի Հոկտեմբերի 3-ին ճանապարհուեցի Թիֆլիս և նախօրօք հրաւէր ուղարկելուց դատ՝ անձամբ ևս եղայ այն բոլոր յարգելի պարոնների մօտ, որոնք Սինօզի որոշման համաձայն պէտք է մասնակցէին յիշեալ ժողովներին, և նրանց համաձայնութիւնը ստանալով՝ սկսուեց առաջին ժողովը Հոկտեմբերի 6-ին և վերջացան նոյն ամսի 28-ին: Ակզբում ունեցանք երկու ընդհանուր ժողով, ապա բաժանուեցին երկու սեկցիայի. ա) Տնտեսական և բ) Վարչական—իրաւական:

Իւրաքանչիւր մասնաժողով (սեկցիա) կազմեց իւր գեկուցումը՝ և ներկայացրեց ընդհանուր ժողովին ի հայեցողութիւն, ունենալով մի շարք ժողովներ: Երկու մասնաժողովների աշխատանքը վերջանալուց յետոյ տեղի ունեցան նորից չորս ընդհանուր ժողովներ, որոնք երկու մասնաժողովների ներկայացրած ծրագիրները՝ քննելուց և որոշ գիտողութիւններ անելուց յետոյ՝ հաստատեցին:

Սինօզի կարգադրութեան համաձայն ներկայ էին թեմական դպրանոցների հոգաբարձութեանց ներկայացուցիչները 1. Երևանից—պ. Պօղոս Կանդուրաչեան, 2. Թիֆլիսից—պ. Նազարէթ Տիգրանեան, 3. Շուշուց—պ. Ասլան Աթաբէգեան, 4. Բագուից—պ. Արամ Առաքելեան և Նոր-Նախիջևանից—Տ. Մուչէ վարդապետ Դանաղեօզեան: Կալուածոց կառավա-

րիչներ ներկայ էին. 1. Մարցի—պ. Սարգիս Սահակեան, 2. Գանձասարի և Խօթայ—պ. Տրդատ Մատինեան, 3. Չարեքայ—պ. Լևոն Տ. Աւետիքեան: Մինօղի որոշման համաձայն ներկայ էին ժողովներին անտեսագէտներ—1. պ. պ. Պօղոս Ղամբարեան. 2. Կոտանդին Ալիխանեանց, գիւղատնտեսներ, 3. Սիմէօն Չաւարեան, 4. Աղէքսանդր Բալանթար, 5. Աւետիք Սահակեան, 6. Արշակ Թաղէոսեան, 7. հանքագէտ—Գրիգոր Աղաբաբեան, իրաւաբաններ 8. Նիկողայոս Քալաթարեանց, 9. Սամսօն Յարութիւնեանց, 10. Յովհաննէս Սպենդիարեան: Բացի յիշեալ պարոններից մասնաժողովները գործի օգտակարութեան տեսակէտից իրենց կողմից հրաւիրեցին մասնակցելու աշխատանքներին նաև պ. պ. Տրդատ Գեօղալեան—գիւղատնտես, իրաւաբաններ՝ պ. պ. Մարկոս Դօլուխանեան, Սենեքերիմ Արծրունի, Յովսէփ Ամիրխանեան, Սմբատ Խաչատրեան, Արշակ Կուսիկեան, Տրդատ Յովհաննիսեան և Սիրական Տրգրանեան:

Գրաւոր գեկուցումն պատրաստել և իմ միջոցով ներկայացրել են ժողովին իւրաքանչիւրն իրեն յանձնուած կալուածների մասին—1. Մայր Աթոռի գիւղատնտես Կ. Մելիք-Շահնազարեան 2. Մարցի կառավարիչ Ս. Սահակեանը 3. Չարեքայ վանքի կառավարիչ Լևոն Տ. Աւետիքեանը և ժողովի հրաւիրուած հանքագէտ Գրիգոր Աղաբաբեանը, որոնք կցուած են գործին Մարցի կալուածքի մասին նախօրօք կազմուած մի ընդարձակ գեկուցման հետ միասին: Սոյն յայտարարութեանս հետ ներկայացնում եմ Ս. Ատենիդ Տնտեսական և Վարչական մասնաժողովների կազմած երկու կարևոր ծրագիրները յիշեալ գեկուցումների և ընդհանուր ժողովների վեց արձանագրութիւնների հետ միասին:

Վերջին ընդհանուր ժողովն եղաւ անցեալ Հոկտեմբերի 28-ին, 29-ին լսելով Վեհափառ կաթողիկոսի մահուան լուրը՝ նոյն օրն էլ ճանապարհուեցի Ս. Էջմիածին՝ արդէն վերջացրած լինելով իմ գործերը: Մինչև այժմ չկարողացի աւելի շուտ գեկուցանել Ատենիդ ժողովների արդիւնքը, որովհետև սպասում էի ստանալ Ղարաբաղի կալուածների կառավարիչ պ. Տրդատ Մատինեանից իւր կառավարութեան ներքոյ գտնուած կալուածների և հանքերի մասին ընդարձակ գեկուցումն, որովհետև ժողովներին նա չէր ներկայացրել գրաւոր:

այլ միայն բերանացի համառօտ տեղեկութիւններ էր տուել, խոստանալով յետոյ ներկայացնել, որպէսզի այդ զեկուցումն ևս կցելով գործին միասին ներկայացնեմ Ատենիդ, բայց մինչև այժմ չստացայ, չնայած որ տեղւոյն Ս. Առաջնորդի միջոցով առանձին նամակովս խնդրել եմ յիշեալ կառավարչից շտապել ուղարկել իւր զեկուցումն, ուստի խնդրում եմ Ատենիդ՝ կարգադրել ստանալ և այդ կարևոր զեկուցումն Ղարաբաղի կալուածների մասին:

Ս. Ատենիդ կողմից ինձ վրայ տրուած քաղցր պարտականութիւնը կատարելով՝ խնդրում եմ Սինօզիդ բարեհաճ կարգադրութիւնը ի կատար ածելու յիշեալ կարևոր ծրագիրները, որպէսզի թղթի վրայ մեռած տառ չմնան շատ այլ ծրագիրների նման: Պարաք եմ համարում յայտնել Սինօզիդ, որ երբ վերոյիշեալ պարոններին ժողովի էի հրաւիրում կազմելու մեր կալուածների շահագործման համար մի նպատակայարմար ծրագիր—չատերն արտայայտում էին իրենց թերահաւատ վերաբերմունքը, որ յոյս չունեն իրենց կազմած ծրագիրն էջմիածնի կողմից իրագործուած ականել, որովհետև, ինչպէս ասում էին, շատ անգամ են այս ու այն ծրագիրը կազմել էջմիածնի համար, բայց բոլորն էլ մնացել են առանց ուշադրութեան: Ուրեմն որպէսզի ի չարը չգործադրենք նրանց հաւատն այս անգամ ևս, և ապարդիւն չանցնեն կրած նեղութիւնները, անհրաժեշտ է ի կատար ածել այդ ծրագիրները, որոնց իրագործումից է կախուած Մ. Աթոռի և՛ անտեսական և՛ բարոյական բարելաւումն:

Յայտնի է՝ որ հետզհետէ վերանում են և համարեա չքացել են բոլոր այն պատմական իրաւունք ստացած տուրքերը, որ այս կամ այն ճանապարհով էջմիածինը ստանում էր ժողովրդից, այժմ էջմիածնի անտեսական վիճակը անցողական չըջանի մէջ է գտնուում, որ մի կողմից վերանում են յիշեալ տուրքերը, միւս կողմից էջմիածնի դրամական նեղ վիճակը ստիպում է մեզ լուրջ ուշադրութիւն դարձնել մեր բազմաթիւ արժէքաւոր կալուածների շահագործման վրայ, և մենք անպայման կազատուենք ներկայ դրամական ճգնաժամից՝ եթէ յիրաւի լուրջ ուշադրութիւն դարձնենք և կանոնաւոր շահագործենք մեր բոլոր կալուածքները:

Անգամ Սինօզի ԲԱԲԳԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

10 Յունվարի 1908 թիւ

Ս. էջմիածին.

ԺՈՂՈՎԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

ՆԻՍՏ Ա.

1907 թիւ հոկտեմբերի 6-ին, երեկոյեան ժամը 7-ին, Թիֆլիսի վանքի եկեղեցական հիւրատան զահլիճում կայացաւ վանքապատկան և եկեղեցական կալուածների կանոնաւոր կերպով շահագործելու մասին խորհրդակցելու համար ս. Սինոդի կողմից հրաւիրուած մասնագէտների, Թեմական Դպրանոցների հոգաբարձական մարմինների ներկայացուցիչների և վանական կալուածների կառավարիչների ժողովի առաջին նիստը:

Ներկայ էին Թեմական Դպրանոցների հոգաբարձութիւնների կողմից՝ Տ. Մուշէ վարդապետ (Նոր-Նախիջևանի), պ. պ. Կանգուրալեան Պօղոս (Երևանի), Աթաբէգեան Ասլան (Շուշու) Առաքելեան Արամ (Բագուի դպրոցների հոգաբարձական մարմնի կողմից). մասնագէտներ՝ պ. պ. գիւղատնտեսներ Քալանթար Ալէքսանդր, Չաւարեան Սիմէօն. Սահակեան Աւետիք, հանքարան՝ Աղաբաբեան Գրիգոր. Իրաւագէտներ՝ պ. պ. Ղամբարեան Պօղոս, Քալանթարեան Նիկողայոս, Սպենդիարեան Յովհաննէս, վանքական կալուածների կառավարիչներ, պ. պ. Սահակեան Սարգիս (Մարցի), Տէր-Աւետիքեան Լևոն (Չարեքայ) և Մատինեան Տրդատ (Ղարաբաղի):

Ժողովը բաց արաւ Տ. Բաբգէն վարդապետը բացատրելով ս. էջմիածնի և հայ ժողովրդի փոխադարձ յարաբե-

բութիւններն ու պարտաւորութիւնները: Նա մասնացոյց ա-
նելով ս. Էջմիածնի նիւթական կարիքների վրայ, յոյս յայա-
նեց, որ սոյն ժողովն ուղիղ ձանապարհ և միջոց ցոյց կըտայ
կարգաւորելու մեր վանքապատկան կալուածները, որոնց ար-
դիւնքով պիտի կառավարուին ոչ միայն Ս. Էջմիածինն ու
ձեմարանն, այլ և ամեն տեսակ ազգային ուսումնարանական
և Աստուածահաճոյ հաստատութիւններ:

Ապա նա իւր գործն աւարտած համարելով յայտարարեց
ժողովը բացուած և յայանեց, որ թէպէտ ինքը ս. Սինոզի
կողմից նշանակուած է նախագահ սոյն ժողովին, բայց և այն-
պէս բարւոք է համարու՛մ, որ ժողովն ինքն ընտրէ իրեն
համար նախագահ և քարտուղար: Այս առաջարկութեան առ-
թիւ եզան դիտողութիւններ, թէ քանի որ ժողովականներն
իրենց ազատ կամքով են հաւաքուած ժողովի, ուստի պէտքէ
իրեն ժողովին էլ թողնուած լինէր իրեն համար նախագահ
ընտրելու իրաւունքը, որ անբռնաբարելի է. և ոչ թէ ս. Սի-
նոզը իւր կողմից նշանակած լինէր նախագահ: Ի վերջոյ ժո-
ղովն որոշեց իւր նիստերը շարունակել Տ. Բարգէն վարդա-
պետի նախագահութեամբ: Իսկ ժողովի քարտուղար ընտրուեց
միաձայն Տ. Մուշէ վարդապետը:

Այնուհետև տեղի ունեցաւ մտքերի կրկարատև փոխա-
նակութիւն ժողովի պարապմունքի, ծրագրի և իրաւանց սահ-
մանի մասին: Ժողովականներից ոմանք հազորդելով վաստեր,
թէ ինչպէս անցկալում ևս Հոգևոր Իշխանութեան առաջար-
կութեամբ սոյնանման ժողովների ձեռքով կազմուած են և-
զել զանազան ծրագրներ, թէ ուսումնարանական և թէ տըն-
տեսական կալուածական խնդիրների մասին, բայց մինչև օրս
էլ դրանք մնացել են առանց գործադրութեան, կրկիւղ էին
կրում, թէ մի գուցէ այդ ժողովի պարապմունքներն էլ մնան
առանց հետևանքի: Սակայն ժողովն ի նկատի առնելով այն
հանգամանքը, որ մինչև օրս ոչ միայն չկայ մի ընդարձակ
մշակուած ծրագիր մեր վանական կալուածների նպատակա-
յարմար կերպով շահագործելու և կառավարելու եզանակի
մասին, այլ և նոյն իսկ սկզբնական քայլեր անգամ կատա-
րուած չեն դրանց ուսումնասիրութեան համար, և հասարա-
կական կարծիքի կամ գիտակցութեան մէջ էլ հաստատուած
չէ մի ընդհանուր ծրագիր, որի գործադրութեան վրայ պըն-

դէր ու պահանջէր ժողովուրդը, բարւոք համարեց տալ այդպիսի ընդհանուր ծրագրի ուրուագիծը, որքան որ այդ անելու թոյլ կտան ժողովի ձեռքին գտնուած նիւթերը:

Այնուհետև ի նկատի առնելով այն հանգամանքը, որ ժողովի պարագմունքներն արդիւնաւոր կացուցանելու համար անհրաժեշտ է նախապէս որոշել այն առարկաները, որոնցով զբաղուելու է սա, որոշուեց կազմել օրակարգի նիւթերն ու խնդիրները: Եւ որովհետև այդ անելու համար նախապէս հարկաւոր էր ընդհանուր ծանօթութիւն ձեռք բերել ժողովի տրամադրութեան տակ գտնուած նիւթերի մասին, ուստի և որոշուեց նախ լսել վանական կալուածների կառավարիչների զեկուցումները, ապա անցնել այդ կալուածները կառավարելու եղանակի և կառավարող մարմնի իրաւանց և յարաբերութեանց եղանակի մասին խորհրդակցելու:

Ըստ այդմ իրենց գրաւոր և (լրացուցիչ) բանաւոր զեկուցումները տուին պ. պ. Սահակեան Սարգիս—Մարցի կալուածների մասին, Մատինեան Տրդատ՝ Գանձասարի և Խոթայ կալուածների մասին, Տէր Աւետիքեան Լեոն՝ Չարեքայ կալուածների մասին, Տ. Մուշէ վարդապետ և պ. Յ. Սպենդիարեան բանաւոր զեկուցին Նախիջևանի և Բեսարաբիայի թեմում եղած կալուածների մասին, Տ. Բարդէն վարդապետ կարդաց Ս. Էջմիածնի կալուածների և Բջնու անտառի մասին մասնագէտների կազմած զեկուցումները: Ս. Էջմիածնի կալուածների զեկուցումը կազմել էր գիւղատնտես Կ. Մելիք Շահնազարեանը: Այնուհետև մի քանի պարոններ, գլխաւորապէս պ. պ. Չաւարեան Սիմէօն և Քալանթար Ալեքսանդր բանաւոր տեղեկութիւններ հաղորդեցին վանական և եկեղեցական ուրիշ, համեմատաբար մանր կալուածների մասին, ինչպէս են Դալարու, Ս. Խաչի, Ախալցխայի ս. Փրկիչ եկեղեցու և այլն:

Ի վերջոյ ժողովը հանկուժիւն յայտնեց իւր նիստերին հրաւիրուած տեսնել նաև Ս. Էջմիածնի վանքի փաստաբանին, զի դատնտեսին և մի քանի ուրիշ մասնագէտ գիւղատնտեսներ և իրաւագէտ անձեր, ինչպէս են պ. պ. Դոլուխանեան Մարկոս, Տիգրանեան Սիրական, Արծրունի Սենեքերիմ, Ամիրխանեան Յովսէփ, Խաչատրեան Սմբատ, Գեօղայեան Տիգրան, Մելիք—Բախտամեան Յակոբ, Յովհաննիսեան Տիգ-

քան և կուսիկեան Արշակ ժողովը փակուեց երևելոյեան ժամը
10¹/₂-ին:

Նախագահ ընդհանուր ժողովի՝

Անդամ Սինոզի Բարզէն վարդապետ

Անդամք՝ Պ. Կանդուրալեան Յովհ. Սպենդիարեան

Ա. Սահակեան Պօղոս Ղամբարեան

Ս. Չաւարեան Ս. Սահակեան

Գ. Աղաբաբեան Ա. Քալանթար

Քարտուղար՝ Մուշէ վարդապետ.

ՆԻՍՏ Բ.

1907 թիւ Հոկտեմբերի 7-ին, ցերեկուայ ժամը 11¹/₂-ին կայացաւ եկեղեցական կալուածների բարուք կառավարութեան և շահագործութեան եղանակները մասին խորհրդակցելու համար կազմուած ժողովի նիստը Տ. Բարզէն վարդապետի նախագահութեամբ: Ներկայ էին պ. պ. Աթաբէգեան Ասլան, Աղաբաբեան Գրիգոր, Առաքելեան Արամ, Չաւարեան Սիմէօն, Թաղէսեան Արշակ, Կանդուրալեան Պօղոս, Ղամբարեան Պօղոս, Մատինեան Տրդատ, Սպենդիարեան Յովհաննէս, Սահակեան Աւետիք, Սահակեան Սարգիս, Տէր-Աւետիքեան Լևոն, Տիգրանեան Նազարէթ և Քալանթար Ալէքսանդր, քարտուղար Տ. Մուշէ վարդապետ:

Ժողովը նախ զբաղուեցաւ վանական կայքերի մասին իւր ձեռին գտնուած և որպէս նախորդ նիստում ղեկուցուած նիւթերի գնահատութեամբ և եկաւ այն եզրակացութեան, որ թէպէտ զբանք մեր ազգային—եկեղեցական կալուածների, նրանց արդի կացութեան և շահագործման եղանակի մասին փոքր ի շատէ ընդհանուր տեղեկութիւն տալիս են, բայց բոլորովին անբաւարար են կազմելու համար այն մանրամասն ծրագիրը, որը կարելի լինէր տալ գործադրութեան: Դրա համար անհրաժեշտ է ձեռքի տակ ունենալ մանրամասն և ճշգրիտ ղեկուցումներ, մասնագէտների ձեռքով կատարուած ուսումնասիրութիւններ և հետազոտութիւններ, կազմել տնտեսական ուրուագծեր (ПЛАНЪ ХОЗЯЙСТВА) և այլն: Սակայն որքան

էլ որ սոյն ժողովը նիւթերի պահասութեան պատճառով անկարող լինի մանրամասն ծրագիր կազմել ու գործին ձեռնարկել, բայց և այնպէս նա այդ կարող է անել ընդհանուր գծերով.— անել ընդհանուր ցուցումներ և գիտողութիւններ, իսկ որտեղ որ հնարաւոր է, կարող է մասնել նաև մանրամասնութիւններ մէջ:

Բայց որովհետև մինչև այժմ կատարուած փորձերն ու կալուածների արդի կացութիւնը ոչ մի գրաւական չեն տալիս՝ թէ մեր հոգևորականութիւնը, ձեռնհաս և մասնագէտ անձերի պակասութեան բացակայութեան պատճառով, պիտի կարող լինի ապագայում ի կատար ածել այն ծրագիրը, որ պիտի մշակէ սոյն ժողովը, իսկ վանական կալուածների կառավարութեան և շահագործութեան անկօնորոլ եղանակը միմիայն քայքայել և տնտեսական ներկայ ճգնաժամին է հասցրել գործը, ժողովը գտնոււմ է, որ անհրաժեշտ է նախ և առաջ կանոնաւորել վանական կալուածների կառավարութեան գործը՝ զլիւսուոր զեկը տալով ժողովրդի ձեռքը: Ժողովն, առանց մանրամասնութեանց մէջ մտնելու, կարծում է, որ մանր կալուածների կառավարութիւնը պիտի յանձնուի ժողովրդի ընտրութեամբ կազմուած տեղական յատուկ հոգաբարձութիւնների, իսկ խոշոր կալուածների կառավարութիւնը — Թեմական Հոգաբարձութիւններին: Բոլոր Հոգաբարձութիւնների մէջ որոշ կապ և միութիւն հաստատելու համար էջմիւսածնում պիտի հաստատուի մի Կեդրոնական Մարմին:

Ժողովը վերև արծարծուած ինդիքների շուրջն երկարատև և բազմակողմանի կերպով մտքերի փոխանակութիւն ունենալուց յետոյ որոշեց կազմել երկու մասնաժողով. Իրաւական Վարչական և Տնտեսական: Իրաւական—Վարչական մասնաժողովին յանձնարարուեց մշակել վանական կալուածների բարւոք կառավարութեան եղանակը ժողովրդի մասնակցութեամբ և որոշել այդ կալուածները կառավարելու համար կազմուելիք մարմինների իրաւասութեան և յարաբերութեանց ինդիքները: Այդ մասնաժողովի մէջ մտան Տ. Բարդէն վարդապետ, պ. պ. Սպենդիարեան Յովնանէս, Տիգրանեան Սիրական, Ամիրխանեան Յովսէփ, Յովնանիսեան Տիգրան, Արծրունի Սենեքերիմ, Յարութիւնեան Սամսոն, Խաչատրեան Սմբատ, Դւլուխանեան Մարկոս, Կուսիկեան Արշակ, Քալան-

